

נקודת-מפנה בחייו: הוא מפסיק את קשריו אל האשה ומחליט לבחור לו מקצוע אחר; החזרה לירושלים מסמלת את סופן של משו"בות הנעורים ואת העלייה על "דרך הישר", כפי שקבע לעצמו (וכפי שרצו הוריו). כוחו של הסיפור בטבעיות התפתחותה של העלילה, ובהבזעה הבהירה והשוטפת. הסיפור כולו נוח-לקריאה מראשיתו ועד סופו.

מסותיו של אלכסנדר ברזל

אלכסנדר ברזל מנסה לפתח בספרו גישה חדשה של "פילוסופיה של הספרות", המבוססת על "השלמות הסמויה" ביקום, אשר ממנה הפרט מקבל את חיותה ואת משמעותה. הוא תוהה על "חיבור משמעויות נעלם" המזמין את האדם לחוויית העולם, והזורם אליו באמצעות היצירה הספרותית. כל יצירה אינה קיימת, אפוא, לעצמה ובזכות עצמה וייחודה. כל ערכה נמדד במידת התחברותה אל כלל הווייתו של האדם. שבה של כל יצירה ספרותית גדולה הוא—לדעתו של המחבר—שהיא ניתנת ל"גילגול-גשמות": "ככל ששוקעת משמעותה האחת, הרי נולדת משמעות חדשה: הנשמה בשמרת ומוסיפה לחיות, יעם זאת רואה בה כל דור גילוי דמות חדשה". לפי שיטה זו בוחן ד"ר ברזל יצירות-מופת בספרותנו ודורש על כל אחת מהן "דרושים" של חריפות ושל בקיאות, ו"גילגוליו" הרבים והמפתיעים לא במעט—מעניינים.

"השיחה הגדולה" הוא שם המסה הפותחת ומבהירה את האידיאולוגיה של גילגולי היצירות, אלא שלשונן של ד"ר ברזל אינה ברורה ואינה מוקצעת, ולא קל לקרוא—אפילו הוא חוזר ומעין—לרדת לעומקה של ההלכה החדשה. אפשר יש ללשון זו מקום כלשהו במסיגים-לספרות, כשהמרצה מסביר

את משבר האהבה הראשונה. אלא שכל ההתרחשויות האלו, המעמיקות לחרוש בתודעתו של הסטודנט הצעיר, צמודות לימי ה"מאורעות" של 39—1936.

אווירת המאבק משמשת רקע רחוק וקרוב לעלילה. האשה האוהבת נאנסה בצעירותה בידי ערבים, והיא נושאת בה את רישומה של אותה פגיעה כתסביך-אשמה שאין לו תקנה. חייה המשפחתיים עם בעלה וילדיה אינם מעלים ארוכה למפתח. השנאה לערבים מעבירתה על דעתה, ולאחר שהצעיר זונח אותה אין היא רואה מוצא לפניה אלא התאבדות. אהבתה היתה לה עוגן אחרון של הצלה. היא ראתה באהבתו פיצוי לעלבונה ובאמצעותה ניסתה להשתחרר מן המועקה שהשתלטה על תודעתה. העובדה שהכירה את הסטודנט מנעוריו—זמן-מה גדלה בבית הוריו בירושלים—קשרה אותה אליו עוד יותר. על כן היתה חוויית הניתוק מכאיבה כל-כך עד שגרמה את טביעתה בכינרת.

כמשקל-נגד מעלה הסופר דמות של "ותיק" מאנשי "העליה השלישית", שמצא לשון משותפת עם רעיו הערבים, ויותר מכך—יחסיהם ההדדיים הגיעו לכלל אחוה ורעות והם היו לידידים בלב-ונפש. בדרך זו מתאר שליו שני קטבים ביחסי יהודים וערבים. הפגיעה בנערה היהודית בידי רועים ערבים באה לספר על אספקט אחד של היחסים, שפלל רצח, אונס, שוד וגזל. זה "הצד האפל של הירח". אך דמותו של הוותיק מכוונה ליצג את הקיום המשותף מתוך הבנה וסוב-לנות. איש זה מלא אהבת-חיים ואהבת-אדם, ואפילו ותכונותיו גמורים על רקע יריעה רחבה של מידות תרומיות. הוא שבע-ימים ומעשים, מלומד בנסיגות רבים, מכיר ויודע את טיבם של הבריות ואת חולשותיהם. כוחו בהשפעה מוסרית שהוא מקרין סביבו, ובדרך זו הוא משפיע גם על הצעיר שינתק את קשריו אל אותה אשה, עם כל אהבתו הרבה אליה.

את לטבי-נפשו של הסטודנט מתאר המחבר בסגנון ריאליסטי, בלי להזדקק ל"זרם התודעה" ולדרכיה של כתיבה מודרנית בכלל. בדרך-הטבע הוא מגיע למשבר המשמש

* אלכסנדר ברזל: השיחה הגדולה (מסות על תרבות וספרות); ספרות פועלים, 1971; 176 עמ'.

מסקנתו של ד"ר ברזל, שב"הטירה" הציג קפקא את המעשה היהודי, "מעשה גאמן של האדם בעולם". ויותר מזה: "ק' היהודי הריהו מופת של אפשרות לאדם להיות העוזר, להיות מודד העולם לקראת תיקונו". לפירושים הרבים והשונים על כתיב קפקא נוסף אפוא פירושו של ד"ר א. ברזל.

וכך גם "הרצוג", גיבורו של סול בלו, אינו אלא "הנסיך היהודי מול האידיולוגיה הפאוסט-טית". הרצוג, גילגולו של האמלט, נסיך דגמרק, כולו זכאי, לפי שהוא מיצג את החיוב היהודי הממשי מול עולם נבון, מתפורר, צועד לקראת אבדנו. מן המיצר הנפשי העמוק שבו נתון הרצוג, כתוצאה מחייו בעבר ובהווה, מתגבש-והולך איזה מרחב-ייה, הטומן בחובו בשורה חדשה שאביה-מולידה-חורבנה של השואה, ואמה-יולדתה-העצמאות והגבורה בארץ-ישראל. הרצוג הוא בכחינת "אחרון לשעבוד" ואולי מבשר ראשון של "הגאולה", המעז לקבל עליו שליחות חדשה כדי להציל את האנושות ממר-גורלה. שוב מסייע ד"ר ברזל בציטטים רבים מן הספר ובדעותיהם של מבקרים, בין מחייבי "הרצוג", ובין שולליו, גילגול-נשמות זה מרחיק לכת ורואה בהרצוג-המלט את גילגולה של הכבשה האחת בין שבעים הזאבים.

במסה "ליריקה של אנחנו" (לשאלת הממדים של שירת אלתרמן ודיון ביצירת-הציר: שירי מכות מצרים) דורש ד"ר ברזל על "עשר המכות" ברזו ובסדר והוא תולה בכל מכה שלב מסוים בהיסטוריה של המין האנושי. הדם אינו אלא החטא הקדמון, המביא לידי התבהמותו של האדם-הצפר-דע; וכך באו עליו הניזון, החולי, ומראות הנגעים של כנים, ערוב, דבר, שחין; ולא עוד אלא שהטבע מוסיף ונוקם בברד, בארבה ובחושך. והחושך אינו סתם אפלה ולא-אור "אלא הוא הריקנות המוצקה של אין קיום" ואחריו באה מכות בכורות-חוסר ההמשך וחדלון הקיום. על רקע זה בנה אלתרמן את שירתו הידועה, כאשר המוטיב היסודי הוא הדם-שפרכת-הדמים, זו הממלאה את ההיס-טוריה ואת הגיאוגרפיה בכחינת דמים-

לשומעיו המעטים והמובחרים את כוונותיו וייחודיו. מוסר-ההשכל של המסה-ככל שאפשר להבינה וללמדה-הוא הגישה הסיני-תטית של הקורא, שאינה מסתפקת באנאליזה של הרכיבים הרוחניים, פירוקם ובירור משמעותו של כל אחד מהם, אלא מקרבת רכיבים חדשים "מתוך ההומאניה באחדותה". גישה זו משלבת את הקורא במכלול החוויות הכלל-אנושיות, מחברת אותו עם הדורות שלפניו ושל אחריו, ומרתקת את שעת ההנאה אל שעות התולדה האנושית".

נאמן לשיטה יסודית זו, המחפשת בכל טיפה שבים את המשותף והמאוחד שבה עם הים הגדול, עוסק ד"ר ברזל באנאליות ובסיני-תיות של מבחר יצירות ספרותיות שקבע לו. היצירות הן: "הטירה" לקפקא; "הר-צוג" לסול בלו; "שירי מכות מצרים" לנ. אלתרמן; מאחורי הגדר" לח.נ. ביאליק; "ציפורי" לשיי עגנון; "הנבחר" לתומאס מאן ו"הומו פאבר" למאקס פריש. כל המסות האלו משמשות לו הדגמות לשיטתו, ובכל אחת מהן הוא מגלגל גילגולים, שואל ומשיב, וקושר את הייחוד המקורי של הסופר אל "ההומאניה" הכללית.

ב"הטירה" בודק ד"ר ברזל את ההווייה היהודית הפרובלימית של פראנץ קפקא. באמצעות מובאות רבות מן הסיפור, ובסיועם של פורטים שונים מחייו של קפקא, ומתוך הסכמה ואי-הסכמה עם מבקרים יהודים ולא-יהודים, מרכיב ד"ר ברזל בנין שלם הבא להוכיח כי הסיפור כולו אינו אלא משל על שליחותו וגורלו של היהודי בעולם. קפקא, לדעתו של ברזל, אינו אלא "גילומה של הווייה היהודית כמערכת השקפת-עולם", וחומר הרציות הדרוש נמצא לו בשפע, אם על-ידי קפקא עצמו, ואם על-ידי עדותו המוסמכת של מקס ברוד ומאמרי מ. בובר ואחרים. יוסף ק. המודד אינו אלא שליחו של הגורל היהודי, הבא לתקן את העולם ולשפר את מידותיהם של הבריות. עובדת הישארותו במקומו מנותק זו ונכרי בכפר, הרחק מאלוהים, שהוא בעל-הטירה הנעלם, וכל לבטיו בין התושבים-אלה באים להע-מיד במבחן קשה אותו ואת שליחותו.

אביב ולאחר־מכן נשיא־כבוד שלה, וקיבל אות הנרייטה סאלד בעד "תרומתו לקידום ההשכלה הגבוהה בישראל". אולם אם הבחין־נה לפירסום בהוצאה זו היא איכות ספרותית, ספק אם רשימותיו של ישראל אפרת, שפורסמו ב"מאזניים", ב"דבר" ב"הפועל הצעיר" וכיו"ב ראיות לראות אור.

מוצעות לנו כאן לקריאה ארבעים־ואחת "מסות" התופסות מאתיים עשרים־ושלושה עמודים. יש מהן שאפשר לפחות "להתייחס" אליהן ולבקרן, ואחרות שאינן אלא דברים נדושים ודלי־מחשבה. לקטיגוריה השניה שייכת, למשל, "המסה" בשם יוחנן טברסקי: "הלומי יגון אנו עומדים על־יד ארונך, יוחנן טברסקי היקר, שנסתלקת כה פתאום כה מהר.

אגודת־הסופרים עוטה אבל שנתלש מתור־כה חבר, רחבת־תרבות, עשיר ומעשיר. קוראיך ומעריציך הרבים..." (ע' 200).

מסה חשובה זו נדפסה ב"הפועל הצעיר" תשכ"ח והיא רואה שוב אור במסגרת "הסתכלות בסוד הרוח והרושם".

ישראל אפרת הבין, כנראה, שלא כל המסות הן מקשה אחת ולכן טרח להדגיש ב"פתח דבר" כי קובץ המסות הראשון המכונה "הסתכלות" הוא עיקרו של הספר. קובץ זה מכיל, לדברי ההקדמה, "עיונים במחשבה המקראית ובשאלות פילוסופיות כלליות, אך בעיקר במהותה של היצירה השירית, מוצאה ומובאה". יהיה זה אפוא מן ההוגן לבקר את הספר על־פי מה שמחברו רואה בו עיקר. זאת בחרתי לעשות על־פי שתי רשימות בנושא אחד, "למהותו של הטראגי" (ע' 14) ו"הנאתו של הטראגי" (ע' 18). הרשימה הראשונה פורסמה תחילה ב"מאזניים" תש"ח; והשניה—דברים שנאמרו עם קבלת פרס־טשרניחובסקי־תש"ך ונדפסו אחר־כך ב"דבר".

בשתי הרשימות נאמרים כמעט אותם דברים ומובעים אותם רעיונות. למשל, ברשימה הראשונה כותב אפרת: "הקיר האטום של הגורל מתגלה גם בטרגדיה השניה, ב'יליוס קיסר'. כי לא הוא, לא יוליוס קיסר, הוא הגיבור הטראגי, שהרי סוף־סוף הוא מסולק

בדמים־נגעו. רעיון הגאולה קשור באהבת האדם את האידיאה של הקיום השלם, כדברי המשורר: "בכורי, מחה ארבה פני מכורה וצלם, / למען נאהבנה אהבה בלי צלם, / עת לענינו היא כמו אודים שחורה, / שוב בלבנו היא כמו יונה צחורה". כך מצווה האב אל בנו למען המשך הקיום.

נעזו ביותר הוא גילגול סיפורו הידוע של ח. נ. ביאליק "מאחורי הגדר". לדעתו של ד"ר ברזל, הרקע לסיפור בא מן הגעגועים אל מחוץ לעולם הגדרות והוא כולל "הורבן סמלי הייחוד ושל כל מהות מוגדרת, בספירה המיתית של כוחות טבע ראשוניים, א־היסטוריים. נוח, שנקלע אל תוך הווית הטבע נתמלא כאילו ליח־חיות דיוניסי, כוח הרס והנאה בלולים זה בזה". אותו דין חל על מריאנקה, וכל האווירה של "מאחורי הגדר" מלאה מיתוס טראגי, הנדרש על־ידי ד"ר ברזל, ברמז, בסוד ובדרש, ורק לא בפשט. מסקנתו של המחבר היא, אפוא, "מאבק פנימי של היוצר ושל הקורא היהודי: מאבק בין יצר החריגה אל מחוץ־לגדרות לבין ודאות הנמנעות הזאת, ושמה יש בכך גם משום דבר לזמננו המיוסר: הגבירו ייחוד, גדרות, מהות, תרבות־אדם עשירה, מבלי לעשותם לגורם יוצר איבה וממיט אסון". אלו כמה הדגמות לשיטתו של ד"ר אלכסנדר ברזל. יש בהן ללמד על השאר.

י. פ.

ספר המסות

אם ראוי אדם שרשימותיו תופענה בהוצאת "דביר" בשל תארו, אין ראוי לכך מישראל אפרת. הוא ד"ר לפילוסופיה, ד"ר־כבוד לספרות עברית, בעל פרס־טשרניחובסקי על תרגום טראגדיות של שקספיר, בעל פרס־ברנר ופרס־מילוא על ספרי שירה. הוא גם היה רקטור ראשון של אוניברסיטת תל־

* ישראל אפרת: ספר המסות (הסתכלות בסוד הרוח והרושם); הוצאת דביר, 1971; עמ' 242.